

تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر نوجوانان و راه‌کارهای پیشگیرانه با تأکید بر

آموزه‌های تربیتی قرآن و احادیث

امیر مرادی^۱، سوسن کشاورز^۲، محسن کردلو^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۳/۲۷ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۷/۰۷

چکیده

امروزه با توجه به گسترش اینترنت و رسانه‌های اجتماعی، محیط‌های تربیتی جدیدی به نام شبکه‌های اجتماعی ظهور و گسترش یافته‌اند که به دلیل امکانات و قابلیت‌های منحصر بفردشان، نوجوانان را مجذوب خود کرده‌اند. به دلیل خنثی نبودن فناوری، نوجوانان با فرصت‌ها و تنگناهای تربیتی متعددی از طریق شبکه‌های اجتماعی مواجهه هستند. بنابراین هدف پژوهش حاضر، بررسی تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی بر نوجوانان و ارائه راه‌کارهای پیشگیرانه با تأکید بر آموزه‌های تربیتی قرآن و احادیث، روش پژوهش حاضر، کیفی و از نوع توصیفی-تحلیلی (تحلیل محتوای کیفی) و استنباط قیاس عملی است. یافته‌های پژوهش نشان داد، مهمترین تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی بر تربیت نوجوانان شامل هنجارشکنی (نظیر قانون‌شکنی، خشونت و پرخاشگری، آزادی جنسی و ترویج محتوای مبتذل، ترویج و عادی‌سازی روابط نامشروع دختران و پسران، ترویج تجمل‌گرایی و مصرف‌گرایی افراطی، نقض برخی از فضیلت‌های اخلاقی و دینی، روزمرگی و کلیشه‌گرایی)، اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و دوری از خداوند و تجاوز به حریم خصوصی است. همچنین فرهنگ‌سازی، ارتقای نظارت آگاهانه والدین، صیانت از حریم خصوصی، پر کردن اوقات فراغت و تأکید بر اهمیت عزت نفس و پرورش مهارت‌های آن از جمله راه‌کارهای پیشنهادی است که بررسی قرآن و احادیث جهت کاهش تأثیرات منفی تربیتی شبکه‌های اجتماعی ما را بدان رهنمون می‌کند.

کلیدواژه‌ها: تنگناهای تربیتی، شبکه‌های اجتماعی مجازی، تربیت، نوجوانان، قرآن، احادیث

۱ - دانش‌آموخته دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران، مشاور مدرسه و مدرس مدعو دانشگاه فرهنگیان کرمانشاه.

۲ - دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی، تهران.

۳ - دانش‌آموخته دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه خوارزمی، تهران، آموزگار و مدرس مدعو دانشگاه فرهنگیان کرج.

مقدمه

نوجوانی را می‌توان مقطعی از زندگی (۱۲ تا ۱۸ سالگی) دانست که طی آن افراد فرایندی از تعادل دوباره میان قدیم و جدید را تجربه می‌کنند (کگان، ۱۹۸۲؛ به نقل از براسای و همکاران، ۲۰۱۲). قسمتی از این جریان می‌تواند شامل انتقال از دیدگاه‌های ایدئولوژیک برگرفته از دوران کودکی به ادراکی از جهان دانست که با ارتقاء در توانمندی‌های شناختی و آگاهی اجتماعی همراه است که شاخصی از بزرگسال بودن به حساب می‌آید. این استقلال در جوامع امروزی در سنین نوجوانی محقق می‌شود. نوجوان در راستای کسب هویت باید بتواند تصویری جامع از جهان پیرامون خویش ترسیم کرده و هزاران اطلاعات گاه متناقضی را که از منابع مختلف (فضای حقیقی و مجازی) در محیط او ایجاد می‌گردند را یکپارچه کند (مارسیا، ۱۹۶۶).

امروزه فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی با رشد و گسترش خود، تغییرات بسیاری را در ساختار جوامع فراهم آورده‌اند. در واقع به تناسب بهره‌مندی از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و تعامل بین مردم و تبادل اطلاعات و دسترسی جامعه به این فرایند، تغییرات اجتماعی شتاب و شدت بیشتری می‌گیرد. لذا بیان این‌که بین فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و شکل‌گیری زندگی اجتماعی جدید پیوندی استوار برقرار شده‌است، مفهومی اغراق‌آمیز نیست (گریپن‌برگ، ۲۰۰۵، ص ۲). در این میان مسأله اساسی، مشکلات فرهنگی و تربیتی بهره‌گیری از آن‌ها بسیار جدی است. فناوری تنها یک ابزار است؛ هیچ فناوری‌ای نمی‌تواند جای یک فلسفه آموزشی غلط را بگیرد، اگر ما در مسیر نادرستی قدم برداریم، فناوری ما را سریع‌تر به آنجا (که دقیقاً نمی‌دانیم کجاست) می‌رساند (حداد و دراکسler، ۱۳۸۴، ص ۱۳). رهبر فرزانه انقلاب با اشاره به گستردگی فضای مجازی و سرعت روزافزون تحولات در این عرصه خاطرنشان کردند: «کسی مخالف استفاده از فضای مجازی نیست بلکه موضوع اصلی این است که در چنین عرصه‌ای که لغزشگاه است باید زمینه استفاده صحیح فراهم شود نه آن‌که فضای مجازی به صورت رها و غیرقابل کنترل باشد». در نتیجه رهبر انقلاب نیز بر این باورند که بستن فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی عاقلانه نیست (بیانات رهبر انقلاب در دیدار معلمان، اردیبهشت ۱۳۹۶).

- 1 Kegan
- 2 Bassai
- 3 Mrcia

درباره محیط و تأثیر آن بر تربیت نوجوانان باید توجه داشت که انسان از محیط تأثیرپذیر است. در واقع محیط است که می‌تواند نوجوانان را به خداپرستی سوق دهد یا او را به بت‌پرستی بکشاند. محیط است که منشأ انواع مفاسد و بدبختی‌ها یا سرچشمه صلاح و پاکی می‌گردد. البته انتخاب نهایی منوط به انتخاب خود انسان است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۳۳۵). نمونه این مسأله در قرآن، داستان اصحاب کهف است. یکی از درس‌های مهم تربیتی این داستان قرآنی همان شکستن سد تقلید و جدا شدن از هم‌رنگی با محیط فاسد است. لذا انسان باید سازنده محیط باشد نه سازش‌کار با محیط (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۴۰۲). با عنایت به تأثیرگذاری محیط بر تربیت و شواهد قرآنی مبنی بر ضرورت جدا شدن از هم‌رنگی با محیط ناسالم، توجه به مقوله تربیت در شبکه‌های اجتماعی مجازی به عنوان یک محیط تربیتی نوین، یک اولویت فوری محسوب می‌گردد.

اهمیت و ضرورت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که ترکیب سنی استفاده‌کنندگان از شبکه‌های اجتماعی مجازی در سالیان اخیر دچار تغییراتی چشمگیر بوده است؛ در ابتدا شبکه‌های اجتماعی در محیط دانشگاهی و به منظور استفاده دانشجویان راه‌اندازی شد، لیکن به تدریج ورود طیف کودک و نوجوان به این شبکه‌های اجتماعی افزایش یافته است. اکنون، آیا باید مانع عضویت و فعالیت آن‌ها شد؟ قطعاً منع آن‌ها نمی‌تواند کمک‌کننده باشد. به این دلیل که از یک سو محدودسازی می‌تواند اثرات منفی (نظیر انزوا، خشم و لجباجت) در آن‌ها ایجاد کرده و از سوی دیگر شبکه‌های اجتماعی مزایا و کارکردهای مثبت گسترده‌ای نیز دارد و همین کارکردها و مزایا باعث شده است که مدارس نیز برای سهولت در امور تربیتی و آموزشی و همچنین ارتباط مستمر و نزدیک‌تر با اولیاء و خود دانش‌آموزان از امکانات همین شبکه‌های اجتماعی بهره‌گیرند. در مقابل، ممکن است به دلیل عدم فرهنگ‌سازی، نظارت و مدیریت صحیح آن‌ها توسط والدین و مسئولان بر فعالیت نوجوانان در شبکه‌های اجتماعی و همچنین وجود محتوای ضدتربیتی و غیر اخلاقی در برخی کانال‌ها و گروه‌های شبکه‌های اجتماعی، نوجوانان در تجربه داشتن لذت‌های زندگی اسلامی و واقعی را از دست بدهند (محکم‌کار و حلاج، ۱۳۹۵).

بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد؛ این موضوع تاکنون در داخل و خارج مورد پژوهش قرار نگرفته است و پژوهش‌های مشابهی هم که انجام شده، بیشتر بر یکی از مفاهیم مانند فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، فرصت‌ها و چالش‌ها تأکید کرده‌اند، مثلاً قلی‌زاده و زمانی (۱۳۹۶) در مقاله خود نتیجه گرفتند که سه مفهوم اصلی نقض حریم خصوصی، کاهش اعتماد در روابط اجتماعی و استفاده از هویت جعلی و کاذب مهم‌ترین چالش‌های شبکه‌های اجتماعی

مجازی در زندگی کاربران است. نظری (۱۳۹۴) در پژوهش خود دریافت که دانش‌آموزان و والدین به مقوله استفاده از شبکه‌های اجتماعی اغلب برای خوش‌گذرانی و لذت‌طلبی بیشترین درجه اهمیت را قائل شده‌اند و مقوله‌هایی مانند بی‌توجهی دانش‌آموزان به دستورات دینی مانند نماز و بحران هویت ناشی از شبکه‌های اجتماعی در پایین‌ترین رده‌بندی اهمیت قرار دادند. دارم (۱۳۹۲) در مقاله خود دریافت که شبکه‌های اجتماعی می‌تواند ابزاری در جهت ایجاد گفتمان‌های آموزشی و پرورشی متنوع، گامی در جهت افقی کردن رابطه معلم و فراگیر، آموزش تفکر انتقادی، پرورش خلاقیت، آموزش از راه گفتگو و ... باشد. در مقابل آسیب‌هایی مانند بی‌معنا کردن دور کردن افراد از محیط‌های نامطلوب را ممکن است در پی داشته باشد. وی توجه به اصل عقلانیت؛ تأکید بر تقوای حضور، تأکید بر ارزیابی، نقادی، گزینش و طرد، برگزاری گروه‌های نقادی و بحث، افزایش سواد رسانه‌ای والدین و مربیان، تأسیس شبکه‌های اجتماعی داخلی را مهمترین راهبردهای مقابله با این چالش‌ها می‌داند. مش و تلمود (۱۳۹۴) در پژوهش خود نتیجه گرفتند؛ نوجوانانی که از فضای مجازی استفاده بیش از حد می‌کنند معمولاً با والدین خود دچار مشکل هستند و این مسأله بر کیفیت ارتباط آن‌ها اثر می‌گذارد. همچنین صرف زمان در پشت میز رایانه می‌تواند جانشینی برای دیگر فعالیت‌ها و روابط نوجوان، به هم خوردن روابط دوستانه با همکلاسی‌ها و افت تحصیلی باشد.

دیکینسون^۲ (۲۰۱۷) در پژوهش خود دریافت که استفاده از شبکه‌های اجتماعی از طریق تلفن همراه، می‌تواند ضمن اثرگذاری بر نگرش افراد با هدف حمایت از آنان، راه‌های ارتباطی جدیدی برقرار کند. حضور در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند باعث افزایش گردشگری پایدار و شیوه‌های جدید ارتباط بین فردی شود. بروکرز^۳ (۲۰۱۶) در یافته‌های پژوهش خود عنوان می‌کند، شبکه‌های اجتماعی یکی از راه‌های مهم کسب دانش و تجربه برای کاربران است. دسترسی به کاربران دیگر، محتوا و منابع غنی بسیار و ابزارهایی که برای تصمیمات مهم زندگی نیاز به کنترل دارند، از نتایج استفاده از شبکه‌های اجتماعی است؛ هر چند برای برخی کاربران هم، شبکه‌های اجتماعی ممکن است شبیه یک زندان اجتماعی باشد که تمام شیوه‌های کمک و روابط موجود را از بین می‌برد.

1 Msh
2 Dkinson
3 Bokers

با مرور یافته‌های پژوهشی در زمینه تأثیرات شبکه‌های اجتماعی می‌توان به خوبی دریافت که پژوهش‌های قبلی بومی نبوده و به موضوع شبکه‌های اجتماعی از منظر مبانی فکری اسلامی و قرآن نپرداخته‌اند. ضمناً بین صاحب‌نظران مختلف در خصوص تأثیرات شبکه‌های اجتماعی توافق کاملی وجود ندارد و برخی از آن‌ها (مانند ترکل، ۲۰۱۱) دیدگاهی مثبت و خوش‌بینانه نسبت به شبکه‌های اجتماعی دارند و برخی دیگر (مانند دریفوس، ۲۰۰۹؛ کاستلز، ۲۰۰۷؛ توپراک^۴ و همکاران، ۲۰۱۰) دیدگاهی منفی و بدبینانه به شبکه‌های اجتماعی مجازی دارند. در مقابل هم عده‌ای دیگر از دانشمندان دیدگاهی واقع‌بینانه که تلفیقی از خوش‌بینی و بدبینی نسبت به تأثیرات شبکه‌های اجتماعی است دارند (مانند گیدنز، ۱۳۸۷). بنابراین در این تحقیق، همین موضوع مبنای معرفت‌شناسانه مفروض قرار گرفته است، به این معنا که بهره‌گیری از شبکه‌های مجازی هم قابلیت فراهم کردن فرصت‌های مناسب برای ارتقاء سطح آگاهی، معرفت و توانمندسازی مخاطبان را دارد و هم می‌تواند دربردارنده تهدیدهایی برای مخاطبان در عرصه بینشی، نگرشی، گرایشی و ابعاد زیست فردی و اجتماعی آنان باشد. در مجموع، این عدم توافق در بین صاحب‌نظران در خصوص فناوری شبکه‌های اجتماعی مجازی موضوعی مهم و نیازمند بررسی و کنکاش علمی است. از سوی دیگر این مسأله در ایران نیز به علت رشد و توسعه شبکه‌های اجتماعی مجازی متنوع و غیر ایرانی و همچنین توجه به مؤلفه‌های دینی، اخلاقی و ملی در کشور از حساسیت و ارزش بالاتری برخوردار است.

بر بنیاد آنچه گفته شد، این پژوهش تلاش دارد به‌طور واقع‌بینانه و بدون سوگیری تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی مجازی را بر نوجوانان با تأکید بر قرآن و احادیث مورد بررسی قرار دهد. چرا که امروزه حداقل در بین اکثر صاحب‌نظران این توافق حاصل شده است که از منبع وحی هم می‌توان به عنوان یکی از منابع معرفت در کنار تجربه و عقل بهره گرفت. به هر حال باید گفت؛ چون امروزه از یک سو مسأله رسانه و فضای مجازی و شبکه‌های مجازی به دلیل ماهیت تربیتی که پیدا کرده‌اند، جایگاه و نقش اساسی در تربیت نوجوانان دارند و به عنوان یکی از ارکان مهم تربیتی محسوب می‌گردند و از سوی دیگر رسالت اصلی ادیان آسمانی هم هدایت و تربیت انسان‌ها می‌باشد. بنابراین می‌توان از آموزه‌های

---

1 Turkle
2 Deyfus
3 Castells
4 Toprak

دینی در راستای چگونگی تربیت مخاطبان بهره گرفت و حتی با انجام مطالعات میدانی و تجربه و مشاهده پیامدهای تربیتی عمل به این آموزه‌ها را در بینش، نگرش و گرایش مخاطبان مورد رصد قرار داد. لذا هدف اصلی پژوهش حاضر؛ بررسی تنگنای تربیتی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر نوجوانان و ارائه راه‌کارهای پیشگیرانه با تأکید بر قرآن و روایات می‌باشد. سوالات اساسی پژوهش حاضر عبارتند از:

- مهمترین تنگنای تربیتی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر نوجوانان کدامند؟

- راه‌کارهای پیشگیرانه بر تنگنای تربیتی شبکه‌های اجتماعی مجازی با تأکید بر قرآن و روایات کدامند؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر، از جنس پژوهش‌های کیفی و از نوع توصیفی-تحلیلی (تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار) و روش استنتاجی بوده است. محتوا دانش سازمان‌یافته و اندوخته شده اصطلاحات، واقعیات، حقایق، اصول، روش‌ها، مفاهیم، تعمیم‌های پدیده‌ها و مسائل مربوط به یک موضوع علمی است (ملکی، ۱۳۹۵). تحلیل محتوا عبارت است از شناخت و برجسته کردن محورها و خطوط اصلی یک متن یا متون مکتوب با هدف فراهم آوردن تحلیلی توصیفی (ساروخانی، ۱۳۷۸، ص ۸۲). همچنین تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش پژوهشی برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و تم‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست (ایمان، ۱۳۹۰، ص ۱۷۲).

تحلیل محتوای کیفی سه دسته‌اند؛ عرفی و قراردادی، جهت‌دار و تلخیصی یا تجمعی. در پژوهش حاضر، از روش پژوهش تحلیل محتوای جهت‌دار بهره‌گرفته شده است، چرا که نظریه یا تحقیقات قبلی درباره تنگنای شبکه‌های اجتماعی و راه‌کارهای آن یا کامل نیستند و یا به توصیف‌های بیشتری نیازمندند. همچنین در فرایند تحلیل، رمزهای دیگری نیز به دست می‌آیند و همچنین رمزهای قبلی (حاصل از نظریه) باز بینی و اصلاح می‌شوند و از این طرق زمینه اصلاح و گسترش نظریه موجود که از آن بهره برده‌اند، فراهم می‌گردد. بنابراین محققان کار خود را با شناسایی متغیرها یا مفاهیم اصلی برای طبقه‌بندی رمزهای اولیه آغاز می‌کنند. در مرحله بعد تعریف‌های عملیاتی برای هر مقوله با استفاده از نظریه مشخص می‌شود. مراحل تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار در نمودار شماره یک نشان داده شده است.

نمودار شماره ۱: مراحل اجرای تحلیل محتوای کیفی

روش پژوهش دوم، روش استنتاجی است. این روش بر این فرض مبتنی است که می‌توان در پرتو نظریه‌های کلی و انتزاعی معرفت‌شناسانه، متافیزیکی و اخلاقی دیدگاه‌ها و مکاتب فلسفی، رهنمودهای اساسی منطقی را در قالب آموزه‌های تربیتی استنباط و استخراج کرد. ارسطو از دو گونه قیاس در روش استنتاجی نام برده است که شامل قیاس اخباری و نظری^۱ و قیاس عملی^۲ است. قیاس نظری در قلمرو حکمت نظری مانند متافیزیک یا فیزیک و قیاس عملی در عرصه حکمت عملی، مانند اخلاق و سیاست مورد توجه است (باقری، ۱۳۸۹، ص ۹۷). بنابراین در اینجا و جهت پاسخ به سوال پژوهش از روش استنتاجی به صورت قیاس عملی استفاده می‌شود، چرا که مقدمه‌های صغرا، کبرا و نتیجه جنبه ارزشی و بایستی دارند و متشکل از گزاره‌های حاوی «است» و «باید» هستند که زمینه استنتاج گزاره‌های حاوی «باید» را از مجموعه گزاره‌های مذکور را فراهم می‌کنند. همچنین لازم به ذکر است که گزاره‌های توصیفی (حاوی است) و هنجارین (حاوی باید) که مقدمات قیاس عملی هستند برگرفته از آیات قرآن، کتب روایی و تفاسیر معتبر و نتایج پژوهش‌های معتبر هستند. مثلاً؛

- الف: ویژگی بارز شبکه‌های اجتماعی مجازی، تجاوز به حریم خصوصی دیگران است (گزاره واقع‌نگر).

- ب: احترام به حریم خصوصی دیگران ارزشی است که باید در نوجوانان نهادینه گردد (گزاره هنجارین).

- ج: احترام به حریم خصوصی دیگران و صیانت از حریم خصوصی خود در شبکه‌های اجتماعی را باید به نوجوانان آموزش داد (راه‌کار استنتاج شده)

علاوه بر موارد مذکور، در خصوص استنتاج راه‌کارهای پیشگیرانه مبتنی بر آیات و روایات از منطق استقراء بهره گرفته شده است. منطق استقرایی که از جزء به کل و از داده‌های تجربی به سمت نظریه حرکت می‌کند بر این اصل استوار است که می‌توان با مشاهده و تفکر دقیق پیرامون الگوهای تکرار شونده آن، به کشف قواعد حاکم بر یک عرصه خاص نائل آمد. بنابراین با توجه به استنتاج تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی بر نوجوانان و عدم وجود اطلاعات کافی در مورد شیوه‌های کاهش و رفع تنگناها بر بنیاد قران و احادیث اسلامی، راه‌کارهای موثر در پیشگیری از تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی مبتنی بر آیات و روایات از طریق رهیافت استقرا به صورت قواعدی عام استنتاج می‌شود. اسناد مورد تحلیل نیز شامل قران کریم، کتب روایی معتبر، کتب تفاسیر معتبر، نشریات داخلی و خارجی، سایت‌های معتبر علمی، نظرات صاحب‌نظران و پیشینه مطالعاتی و پژوهش‌های انجام شده در این زمینه بوده است.

روایی و پایایی داده‌ها (قابلیت اعتماد تحقیق)

چهار معیار برای ارزیابی نتایج به دست آمده در پژوهش‌های کیفی وجود دارد:

- باورپذیری: جهت باورپذیر کردن نتایج، از راهبردهای سه سو سازی (جمع آوری داده‌ها از منابع و روش‌های گوناگون)، تحلیل داده‌های متضاد و بررسی تفسیرهای داده‌های خام استفاده شده است.
- انتقال پذیری: انتقال پذیری همانند تعمیم پذیری نتایج در رویکرد کمی به پژوهش است. در این خصوص سعی گردید در تفسیر، تحلیل و توصیف داده‌ها دقت و حساسیت لازم صورت گیرد و به بررسی داده‌ها جامعیت لازم داده شود.
- وابستگی (پایایی): این مفهوم به ثبات نتایج در طول زمان اشاره می‌کند. سعی گردید از ابتدا تا انتهای کدگذاری، ثبت دقیق مراحل و شیوه ترکیب، تلفیق و تلخیص داده‌ها از روشی واحد پیروی گردد تا به سایر محققان در تکرار پژوهش و نه رسیدن به نتایج همانند کمک شود.
- اعتماد پذیری: منعکس کننده ویژگی‌های پنهان یا آشکار تلخیص شده در داده‌هاست و نه در ترجیحات و سوگیری‌های احتمالی محقق. جهت تأییدپذیر کردن داده‌ها؛ سعی شده است نتایج و فرایندهای پژوهش مورد بازبینی قرار گیرد (بررسی انسجام فرایندهای پژوهش).

تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی بر نوجوانان

امروزه شبکه‌های اجتماعی مجازی کل جامعه را درگیر خود کرده است، به گونه‌ای که حتی می‌توان ردپای گروه‌های اجتماعی کم سن و سال را در شبکه‌های اجتماعی همچون فیس‌بوک و اینستاگرام نیز مشاهده کرد (چاووشی و کرامتی معز، ۱۳۹۷، ص ۱۰۶). در مقابل این موفقیت، تبدیل شدن شبکه‌های اجتماعی به یک تهدید برای نوجوانان مسلمان و ایرانی در حوزه تربیتی می‌تواند زائیده انفعال و از دست دادن زمان در انتخاب باشد و نیازمند بررسی و کنکاشی از منظر آموزه‌های قرآنی و روایات است. برخی از مهمترین تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی بر نوجوانان شامل موارد زیر است:

۱- ساخت شکنی^۱ (هنجار شکنی)

خصیصه بارز و چالش برانگیز شبکه‌های اجتماعی، ساخت‌شکنی آن است. پدیده‌ای که با شکسته شدن معیارها و از بین رفتن حدود و ثغور فرهنگ‌ها همراه است، هیچ‌گونه مرزبندی را نمی‌پذیرد و فرصت مجاز برای هر نوع ارتباطی را که عرف جامعه می‌پسندد یا نمی‌پسندد فراهم می‌آورد. تربیت نوجوانان با حدود و مرزها سروکار دارد و اگر حد و مرزی وجود نداشته باشد آدمی می‌تواند به هرکاری مبادرت ورزد و در این صورت سخن گفتن از تربیت اخلاقی (بایدها-نبایدها) و تربیت دینی (واجب-حرام) میسر نخواهد بود (علم‌الهدی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۴). مهم‌ترین مصداق‌های هنجارشکنی شبکه‌های اجتماعی عبارتند از:

الف- قانون شکنی: از مهم‌ترین هنجارهایی که به برقراری آرامش و نظم و ثبات در خانواده و جامعه کمک می‌کنند، هنجارهای قانونی هستند که موارد بسیاری همچون رعایت ادب و احترام به مقررات راهنمایی و رانندگی، قوانین اقتصادی، قوانین حوزه فرهنگ و قوانین جزایی و مدنی را شامل می‌شوند. بدیهی است بی توجهی به این قانون‌ها و زیر پا گذاشتن آن‌ها به هر شکلی، نمونه بارز هنجارشکنی است. متأسفانه در بیشتر رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی، قانون شکنی صورت می‌گیرد و حتی همین قانون شکنی به شکلی پسندیده به نمایش گذاشته می‌شود (آقاپور، ۱۳۸۸).

ب- **خشونت و پرخاشگری:** امروزه موضوع خشونت به شدت بر رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی سایه افکنده است و این نمی‌تواند به دور از هر گونه تأثیر و پیامد منفی باشد، به ویژه اگر مخاطب چنین برنامه‌هایی، گروه سنی کودک و نوجوان باشند. با توجه به حجم گسترده برنامه‌های خشونت‌آمیز، این گروه سنی خواهند پنداشت که خشونت نیز می‌تواند یکی از راه‌های رسیدن به هدف‌ها- حتی مطلوب- باشد و این معنایی جز کج روی اجتماعی ندارد؛ زیرا به تعبیر مرتون، ابزارها با هدف‌ها هماهنگ نیستند؛ یعنی فرد برای رسیدن به یک هدف- حتی پذیرفته و مشروع- چه بسا از ابزاری نابهنجار و غیرمعمول بهره می‌گیرد (سخاوت، ۱۳۸۵، ص ۵۱).

ج- **آزادی جنسی و ترویج محتوای مبتذل و غیراخلاقی:** اصل بنیادین انسان‌گرایی اندیشه مدرن، دفاع از آزادی شخصی است. بر بنیاد اندیشه اومانیستی مدرن، اساسی‌ترین آزادی، آزادی اخلاقی است. این نوع از آزادی شامل انواع متعددی از آزادی‌ها می‌شود که برخی از آن‌ها عبارتند از: آزادی جنسی، آموزش جنسی، حقوق تناسلی، کنترل مولید و حق سقط جنین (کورتز؛ ۱۹۹۴، ص ۵۵). از سوی دیگر، گزینه جنسی و مسائل مرتبط با آن یکی از مهم‌ترین مسائلی است که تقریباً همه مکاتب و ادیان به ویژه اسلام به شدت بر آن تأکید می‌کنند که باید در پرده شرم و حیا و عفاف قرار گیرد و از دید عموم پنهان نگه داشته شود. مفهوم آزادی در اسلام به معنای کنترل هوای نفس در چارچوب مشروع و پیشگیری از تضعیف عقل در فرآیند تصمیم‌گیری انسان در اثر غلبه هواهای نفسانی است. در نگاه دینی، برخی رفتارها حتی در صورتی که آزادی سایرین را محدود نکند نیز مجاز شمرده نمی‌شوند؛ چرا که معیار مشروع یا غیرمشروع بودن یک رفتار، نه آزادی سایر افراد جامعه؛ بلکه صلاح و فساد شخصی و اجتماعی است که این صلاح و فساد، در احکام الهی تجلی یافته است (نبویان، ۱۳۹۵).

د- **ترویج و عادی‌سازی روابط نامشروع دختران و پسران در جامعه:** یکی دیگر از مصادیق هنجارشکنی توسط شبکه‌های اجتماعی، از بین بردن قبح روابط غیراخلاقی در بین نوجوانان و جوانان است. امام رضا (ع) درباره علت نگاه به نامحرم می‌فرماید: «... حُرِّمَ النَّظَرُ إِلَى شُعُورِ النَّسَاءِ الْمَجُوبَاتِ بِالْأَزْوَاجِ وَإِلَى غَيْرِهِنَّ مِنَ النَّسَاءِ لَمَّا فِيهِ مِنْ تَهْيِيجِ الرَّجَالِ وَمَا يَدْعُو التَّهْيِيجُ إِلَيْهِ مِنَ الْفَسَادِ وَالدُّخُولِ فِيْمَا لَا يَحِلُّ وَلَا يَجْمَلُ وَكَذَلِكَ مَا أَشْبَهَ الشُّعُورَ ...»؛ (نگاه به گیسوان زنان

شوهردار و دیگر زنان ممنوع شد زیرا که این کار موجب تحریک مردان و پیامدهای فساد انگیز آن است و نیز گام نهادن در راهی است که نه زیباست و نه حلال. همچنین نگاه کردن به هر چه از اندام که همانند گیسوان باشد) (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶: ۱۰۳؛ حرعاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۲۰، ص ۱۹۳).

طبق فرمایش حضرت رضا (ع) باید در جامعه اسلامی تا حد امکان از تهییج و تحریک شهوات خودداری شود. حال این که امروزه فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی فضایی آکنده از محتوا، عکس، فیلم و متون غیراخلاقی و مستهجن است که همه کاربران (به خصوص نوجوانان) را به نوعی تهدید می‌کند و این مسأله به شدت کار تربیت اسلامی و دینی را مشکل خواهد کرد.

ر- ترویج تجمل‌گرایی و مصرف‌گرایی افراطی: یکی از فعالیت‌های هدفمند شبکه‌های اجتماعی، مقوله تبلیغات مسموم‌کننده آن است و در این راه به گونه‌ای به تبلیغ مشغولند که گویی زندگی بدون کالاهای لوکسی که آن‌ها ترویج می‌کنند، امکان‌پذیر نیست و این تبلیغات تا حدی است که بسیاری از خانواده‌ها را به مرور زمان وادار به خریدن آن می‌کند و در خانواده‌هایی که از خریدن آن ناتوان هستند، مشکلاتی به بار می‌آورد. در حالی که قرآن و معصومین همواره بر ساده‌زیستی و برخورداری از رفاهی میانه تأکید و سفارش می‌کنند

س- نقض فضیلت‌های اخلاقی و دینی: منظور از فضیلت‌های اخلاقی، راست‌گویی، تقوا و اخلاص، قناعت، احترام به والدین و بزرگ‌ترها و ... است. فضای حاکم بر برنامه‌ها، محتوا و تولیدات شبکه‌های اجتماعی به گونه‌ای است که این فضیلت‌های اخلاقی چندان که باید و شاید ارزش ندارند و از درجه اهمیت آن‌ها به میزان زیادی کاسته شده است. بنابراین کم‌ارزش شدن آداب فردی و اجتماعی و رعایت نکردن احترام و تقدیس والدین و بزرگسالان- در عرصه شبکه‌های مجازی- عامل مهمی در جهت سست شدن روابط و پیوندهای اجتماعی و عاطفی نیز است. این در حالی است که آیات زیادی در قرآن کریم در تأکید بر اهمیت ارتباط صحیح و مبتنی بر احترام با والدین و خویشاوندان مشاهده می‌شود. مثلاً آیه ۳۶ سوره مبارکه نساء در تأکید بر این مسأله چنین می‌فرماید: «وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ»؛ (و خدا را بپرستید و چیزی را با او شریک مگردانید و به پدر و مادر احسان کنید و درباره خویشاوندان ...). لذا در

این آیه خداوند در مورد احسان به پدر و مادر و خویشاوندان امر کرده‌اند، مسئله‌ای که شبکه‌های اجتماعی امروزه چندان به آن اهمیت نمی‌دهند.

ش- روزمرگی و کلیشه‌گرایی: امروزه بخش زیادی از محتوای شبکه‌های اجتماعی به نمایش مضمون‌های سطحی، کلیشه‌ای و غیرسازنده معطوف است و عنصر تعالی‌بخشی کاربر نادیده گرفته می‌شود، به گونه‌ای که محتوا تنها در جهت سرگرمی آن‌ها تولید و پخش می‌شوند (آقاپور، ۱۳۸۸). امام موسی کاظم می‌فرمایند: «مَنْ اسْتَوَى يَوْمَهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ وَ مَنْ كَانَ آخِرُ يَوْمِيهِ شَرَّهُمَا فَهُوَ مَلْعُونٌ وَ مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الزِّيَادَةَ فِي نَفْسِهِ فَهُوَ فِي نُقْصَانٍ وَ مَنْ كَانَ إِلَى النُّقْصَانِ فَالْمَوْتُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الْحَيَاةِ»، (هر که دو روزش برابر باشد، مغبون است و هر که امروزش بدتر از دیروزش باشد ملعون و از رحمت حق به دور است و هر که پیشرفتی در وجود خود نبیند در کمبود به سر برد و هر که در مسیر کاستی باشد، مرگ برای او بهتر از زندگی است) (بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۳۲۷).

۲- اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و دوری از خداوند

اصل نخست تربیت اسلامی، خدامحوری یا توحیدگرایی و توجه به ساختار دو بعدی روابط یعنی رابطه با سایر مخلوقات به شکل افقی و رابطه با خالق در بعد عمودی است. حال آن‌که در شبکه‌های اجتماعی تنها به یکی از این دو بعد اشاره شده است. حذف مفهوم ارتباط دائمی با خداوند در نگاه ارتباطی شبکه‌های اجتماعی، تمامی مولفه‌های دیگر روابط را در این شبکه‌ها تحت تأثیر قرار می‌دهد. اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی می‌تواند مشکلات جدی تحصیلی، خانوادگی و معنوی برای کاربران به وجود آورد، مثلاً برخی از نوجوانان، شب‌ها را تا صبح با حضور در شبکه‌های اجتماعی می‌گذرانند و تمام صبح را خواب هستند و از ارتباط با خداوند غافل می‌شوند و این مسأله آغازگر دوری از نماز و عبادت و در یک کلمه دوری از خداوند است (اکبری، ۱۳۹۰، ص ۱۵۸). بنابراین نوجوانان که از نظر عقیدتی و مذهبی ضعیف هستند، به دلیل نداشتن قوه تجزیه و تحلیل کافی در مواجهه با مفاهیم و اطلاعات انحرافی و شبهه‌ناک، کم بودن دانش و آگاهی‌های دینی، از القائات دروغین و هجمه‌های فرهنگی تأثیر می‌پذیرند. به عبارت دیگر، حذف مفهوم ارتباط دائمی با خداوند، نقیصه‌ای در ارتباطات اجتماعی مجازی ایجاد می‌کند که هیچ راه‌کار جایگزینی برای رفع آن پیدا نخواهد شد.

۳- تجاوز به حریم خصوصی

حریم خصوصی به معنای حق تصمیم‌گیری در خصوص این امر است که دسترسی به چه میزان از اطلاعات، احساسات، تفکرات، کردارها و شئون شخصی (یک فرد) برای دیگران جایز است (گودکین، ۲۰۰۶). امروزه در بسیاری از شبکه‌های اجتماعی، اطلاعات افراد به صورت بالقوه در دسترس بسیاری از کاربران قرار داده می‌شود. در این شبکه‌ها، افراد غریبه قادرند برخی از اطلاعات به اشتراک گذاشته شده توسط یک کاربر را انتخاب و بدون اجازه و آگاهی او منتشر کنند، حتی کاربران را برای به اشتراک گذاشتن اطلاعات غیراخلاقی تشویق می‌کنند (موسوی و الستی، ۱۳۹۵، ص ۶۷). در اسلام، حریم خصوصی بسیار محترم شمرده شده است؛ تا جایی که خداوند متعال در سوره حجرات، آیه ۱۲ می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لَا تَجَسَّسُوا وَ لَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا»، (ای کسانی که ایمان آورده اید، از بسیاری از گمان‌ها بپرهیزید که پاره‌ای از گمان‌ها گناه است و جاسوسی مکنید و بعضی از شما غیبت بعضی نکنند). طبق این آیه شریفه، خداوند متعال صریحاً از تجسس و کنجکاوی در امور مؤمنان و جستجو و کشف اسرار و عیوب آنها نهی کرده است. در کنار هم قرار دادن این اطلاعات و واکاوی آن‌ها زمینه تجسس در امور شخصی افراد را فراهم می‌سازد که انجام این عمل موجب نقض حریم خصوصی است. در دیدگاه اسلامی، حرمت مومن در نزد خداوند هم‌سنگ حرمت پیامبر، خاندان پیامبر، قران و کعبه اهمیت دارد (کلینی، ۱۴۰۷، ص ۱۰۸). امام رضا (ع) می‌فرماید: «إِيَّاكَ وَ مُكَاشَفَةَ النَّاسِ»، (بر حذر باش از پرده‌داری و هتک حرمت مردم) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۴۴۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۰، ص ۳۶۷). با ورود شبکه‌های اجتماعی، فرایند آینه‌ای و شفاف شدن فضای روابط به درجه‌ای خواهد رسید که دیگر هیچ حریمی در عرصه زندگی فردی و جمعی، خصوصی نخواهد ماند (خوارزمی، ۱۳۹۰، ص ۲۰).

در مجموع و با توجه به تنگناهای تربیتی بیان شده به خوبی می‌توان دریافت که فناوری شبکه‌های اجتماعی ابزاری خنثی نبوده، بلکه ارزش‌ها و فرهنگ‌های خاصی را با خود به همراه دارد و می‌تواند چالش‌هایی را نیز به بار آورد، از این‌رو، استفاده بی‌رویه و بی‌ضابطه از شبکه‌های اجتماعی توسط نوجوانان ممکن است پیامدهای تربیتی منفی مانند ساخت‌شکنی (قانون‌شکنی، خشونت و پرخاشگری، ترویج محتوای غیراخلاقی، عادی‌سازی روابط نامشروع، ترویج تجمل‌گرایی و

مصرف‌گرایی، نقض فضیلت‌های اخلاقی و دینی و روزمرگی، اعتیاد مجازی و دوری از خداوند و تجاوز به حریم خصوصی را به دنبال داشته باشد. لیکن آنچه مسلم است، برخورد سلبی با کلیه پدیده‌های نوین همچون شبکه‌های اجتماعی مجازی، نه تنها مثرثمر نخواهد بود، بلکه تأثیر معکوسی نیز خواهد داشت.

راه‌کارهای سالم سازی محیط تربیتی شبکه‌های اجتماعی

برای کاهش تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی باید نگاهی به آموزه‌های قرآن و احادیث داشت و راه‌کارهای عملی مبتنی بر قرآن و اسلام برای سالم‌سازی محیط تربیتی شبکه‌های اجتماعی را استخراج کرد. در ادامه به برخی از راه‌کارهای پیشگیرانه مبتنی بر قرآن و احادیث اشاره می‌شود.

۱- فرهنگ‌سازی استفاده صحیح از امکانات شبکه‌های اجتماعی

یکی از راه‌کارهای مهم در زمینه اصلاح محیط‌تربیتی شبکه‌های اجتماعی، فرهنگ‌سازی است. یکی از راه‌کارهای فرهنگ‌سازی، توجه به تعقل، تفکر و عقلانیت است. از دیدگاه علامه طباطبایی مراد از عقل آن ادراکی است که با آن سلامت فطرت برای انسان دست دهد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۵۰). امام رضا (ع) در این زمینه می‌فرماید: «أَفْضَلُ الْعُقُلِ مَعْرِفَةُ الْإِنْسَانِ بِنَفْسِهِ» (برترین خردورزی، خودشناسی انسان است) (حلوانی، ۱۴۰۸، ق، ص ۴۴). اگر نوجوان حقیقت‌انسانیت خودش را بفهمد و بداند که به چه منظور به این دنیا آمده است و چه آینده‌ای را در پیش دارد، همیشه تلاش خواهد نمود تا مسیر الهی را طی کند و هیچ‌گاه از قوانین الهی تخطی نکند. همچنین امام رضا (ع) در سخن دیگری فرموده‌اند: «مَا هَلَكَ أَمْرٌ عَرَفَ قَدْرَهُ» (هر که قدر خویش بشناسد، نابود نخواهد شد) (ابن‌بابویه، ۱۳۷۸، ق، ج ۲، ص ۵۴). بنابراین یکی از راه‌کارهای فرهنگ‌سازی استفاده از شبکه‌های اجتماعی، توجه دادن به ابعاد معنوی و حکمت خلقت انسانی است و این‌که انسان به دلیل عقلانیت و تفکر، هیچ‌گاه نباید از حریم قوانین الهی خارج شود. همچنین باید همیشه بر زشت شمردن گناه و خارج شدن از حدود الهی تأکید کرد، چرا که به فرموده حضرت علی (ع): «إِسْتِقْبَاحُ الشَّرِّ يَحْدُو إِلَى تَجَنُّبِهِ» (زشت شمردن کار زشت انسان را به دوری گزیدن از آن برمی‌انگیزد) (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰، ق، ص ۷۵). بنابراین فرهنگ‌سازی استفاده بهینه از شبکه‌های اجتماعی به نوعی همان ایجاد حس مسئولیت‌پذیری بابت انتخاب گزینه‌های سالم به هنگام

استفاده است و نوجوانان یاد می‌گیرند در برابر چالش‌های مختلفی که ممکن است در شبکه‌های اجتماعی تجربه کنند، گزینه‌های شایسته‌ای داشته باشند.

یکی دیگر از موارد فرهنگ‌سازی، آموزش آداب فعالیت در شبکه‌های اجتماعی به نوجوانان است. به عبارت دیگر نوجوانان برای حضور در شبکه‌های اجتماعی باید تربیت شود. امام رضا درباره دشواری کار تربیت می‌فرماید: «... وَ الْأَدَبُ كُفْلَةٌ فَمَنْ تَكَلَّفَ الْأَدَبَ قَدَرَ عَلَيْهِ...» (تربیت دشوار است، هر کس دشواری آن را بر خویش هموار کند بدان دست یابد (کلینی، ۱۳۶۵: ج ۱، ص ۲۴). در نتیجه برای تربیت و آموزش موثر نوجوانان، والدین باید برنامه داشته باشند و سعی کنند محیط تربیتی خوبی را در خانواده فراهم کنند. آداب فعالیت در شبکه‌های اجتماعی را می‌توان در چهار بخش خلاصه کرد: شناخت شبکه‌های اجتماعی، تعیین هدف، انتخاب مخاطب و داشتن آگاهی دینی. در خصوص شناخت شبکه‌های اجتماعی، نوجوانان کاربر شبکه‌های اجتماعی باید به درستی آن را بشناسند، با خطرات و حفره‌های امنیتی آن آشنا باشند، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های آن را بشناسند. در خصوص تعیین هدف نیز، نوجوانان برای ورود و عضویت در شبکه‌های اجتماعی، باید هدفمند باشند. از این‌رو باید به پرسش به چه منظور؟ پاسخ دهند. این پاسخ دو حُسن دارد: مسیر را مشخص می‌کند، شاکله کلی محتوا را معین می‌نماید و به آن‌ها انگیزه می‌دهد و دوم این‌که، موجب تقوای رسانه ای می‌شود و از دریافت و نشر مطالب غیراخلاقی و هتک حرمت دیگران پرهیز می‌کند.

در خصوص انتخاب مخاطب نیز باید گفت؛ فعالیت در شبکه‌های اجتماعی به صورت کامل بر محور مخاطب بنا می‌شود و مطالب بر اساس نیاز مخاطب و فضایی که او در آن قرار دارد، ارائه می‌شود. در این خصوص، امام رضا می‌فرماید: «مجالسة الأشرار تورث سوء الظن بالأخيار...» (همنشینی با اشرار و بدکاران موجب بدبینی نسبت به نیکان و درست‌کاران می‌شود) (ابن‌بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲، ص ۵۳). در نتیجه می‌توان دریافت که نوجوانان باید قبل از عضویت و فعالیت در کانال‌ها و گروه‌های متعدد موجود در شبکه‌های اجتماعی مختلف اعضای آن‌ها را بشناسند و با هدف تشکیل گروه و کانال و محور اصلی محتوای آن‌ها آشنایی داشته باشد تا آسیب خاصی از ناحیه آن‌ها متوجه فرزندان‌شان نشود. در مورد کسب آگاهی دینی نیز می‌توان گفت که تقویت و استحکام‌بخشی، به‌ویژه درباره باورهایی که دشمن روی آن‌ها تمرکز بیشتری کرده و سعی در تخطئه و یا به انحراف کشیدن آن‌ها دارد، ضروری‌تر به نظر می‌آید. قرآن مجید یکی از اهداف اصلی بعثت پیامبر (ص) را تزکیه نفوس و تربیت انسان‌ها و پرورش اخلاق حسنه می‌داند: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ

آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ اِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (او کسی است که در میان جمع درس نخوانده و از بین آن‌ها رسولی برانگیخت که آیات خود را بر آن‌ها می‌خواند و آن‌ها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب و حکمت می‌آموزد هر چند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند) (سوره جمعه، آیه ۲).

در مجموع، در خصوص راه‌کار فرهنگ‌سازی چنین می‌توان گفت که شبکه‌های اجتماعی در جامعه ما هنوز به دلیل تأخر فرهنگی و نبود سواد رسانه‌ای کافی میان نوجوانان و خانواده‌های آن‌ها کارکردهای اصلی و مهم خود را به دست نیاورده است. بنابراین فرهنگ‌سازی استفاده بهینه از شبکه‌های اجتماعی به نوعی همان ایجاد حس مسئولیت‌پذیری بابت انتخاب گزینه‌های سالم به هنگام استفاده از آن است.

۲- تأکید بر نظارت آگاهانه و عاقلانه والدین بر فرزندان در شبکه‌های اجتماعی

واقعیت این است که اگر نظارت بر نوجوانان از سوی والدین کافی نباشد، امکان انحراف، فساد و تباهی آن‌ها فراهم می‌شود. حضرت رضا (ع) در این باره می‌فرمایند: «إِذَا فَعَلَ النَّاسُ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ وَ ارْتَكَبَ كُلُّ إِنْسَانٍ مَا يَشْتَهِي وَ يَهْوَاهُ مِنْ غَيْرِ مُرَاقَبَةٍ لِأَحَدٍ كَانَ فِي ذَلِكَ فَسَادُ الْخَلْقِ أَجْمَعِينَ» (زمانی که مردمان به کارهای ممنوع دست زدند و هرکس هر چه دلش خواست عمل کرد، بدون آن که کسی نظارت کند (در این صورت) مردم همگی به فساد و تباهی دچار می‌شوند) (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق: ج ۲، ص ۹۹). این حدیث و سیره حضرت رضا (ع) بیان‌گر این موضوع است که ایشان همواره از طرق گوناگون مانند نامه و پیام‌های شفاهی بر وضعیت فرزند خویش نظارت می‌کردند و راهنمایی‌های لازم را به ایشان ارائه می‌دادند. با توجه به این حدیث می‌توان دریافت که نظارت و همراهی بر فرزندان در شبکه‌های اجتماعی یکی از راه‌کارهای کاهش آسیب‌های تربیتی شبکه‌های اجتماعی است و لازمه این کار افزایش آگاهی‌های والدین در حوزه فناوری شبکه‌های اجتماعی است.

ارتقای سواد رسانه‌ای والدین و آگاهی‌های آن‌ها در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات نوین به تقویت شناخت والدین در شیوه نظارت صحیح بر فعالیت رسانه‌ای فرزندان‌شان کمک می‌کند. لذا به والدین می‌آموزد که از حالت انفعالی، ناآگاهی و مصرفی در قبال فعالیت فرزندان‌شان و حتی خودشان در شبکه‌های اجتماعی خارج شده و نگاه نقادانه به این شبکه‌های

داشته باشند و به آن‌ها کمک می‌کند تا از سفره شبکه‌های اجتماعی به‌گونه‌ای هوشمندانه و مفید بهره‌مند شده و خوراک‌های مسموم و فاسد آن را دور بریزند.

۳- صیانت از حریم خصوصی

با تمرکز بر قرآن و حدیث، مهم‌ترین راه‌کارهای پیشنهادی برای صیانت از حریم خصوصی کاربران نوجوان در شبکه‌های اجتماعی به شرح ذیل است:

- ممنوعیت اشاعه فحشاء: قرآن کریم اشاعه فحشاء را عملی معرفی کرده است که پیامد آن عذاب دردناک در دنیا و آخرت است. آیه ۱۹ سوره نور بیان می‌دارد: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (آن‌هایی که دوست دارند کارهای زشت و منکر در میان اهل ایمان اشاعه پیدا کند، برایشان در دنیا و آخرت عذاب دردناکی وجود دارد و خداوند می‌داند و شما نمی‌دانید). در خصوص آیه پیش گفته از امام صادق (ع) روایت شده است که؛ «هر کس درباره مؤمنی آنچه را که دیده و یا شنیده است بگوید، از زمره افرادی است که خداوند درباره آن‌ها فرمود است: إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ». با توجه به این آیه و حدیث می‌توان دریافت که قرآن و اسلام علاوه بر این که حکومت و کارگزاران و عوامل آن و نیز اشخاص دیگر را از تجسس و ورود به حریم خصوصی انسان‌ها و افشای اسرار از جمله فساد و فحشا آنان منع می‌کند، حتی صاحب حریم را نیز مجاز نمی‌داند تا شخصاً به افشاء و اشاعه اسرار خویش که در اصطلاح به عورت تعبیر گریده است، اقدام کند. در نهایت هیچ کس حق ندارد و نمی‌تواند تصاویر مبتذل خود و دیگران را در شبکه‌های اجتماعی بارگزاری نماید، چرا که از مصادیق نقض حریم خصوصی است و جرم محسوب می‌شود.

- رعایت حقوق هموعان و پرهیز از آزار دیگران: منظور از آزار دیگران، هر گونه تهدید یا عملی است که برای دیگر کاربران، ایجاد ناراحتی و مزاحمت کند، مانند تلاش برای فاش کردن اطلاعات شخصی دیگران، فرستادن پیام‌های خصوصی دیگران به افراد بیگانه، غیبت کردن و پخش شایعات و ... این در حالی است که یکی از مکارم اخلاقی در تعالیم اسلام، صفت عیب پوشی از دیگران است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «هر کس زشت کاری مومنی را بیوشاند، جنان است که

دختر زنده به‌گور شده‌ای را نجات داده است» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۴، ص ۴۲۲۰). بنابراین آزار دیگران در شبکه‌های اجتماعی توسط نوجوانان موجب تضعیف اعتماد عمومی می‌گردد.

- **ممنوعیت تجسس در زندگی دیگران:** تجسس و تلاش برای کشف عیوب اشخاص از موجبات مداخله در امور دیگران و نقض حریم خصوصی آنان است. در آیه ۱۲ سوره حجرات آمده است: «یا ایها الذین آمنوا اجتنبوا کثیراً من الظن ان بعض الظن إثمٌ و لاتجسسوا». طبق این آیه شریفه، خداوند صریحاً از تجسس و کنجکاوی در امور مومنان و جستجو و کشف اسرار و عیوب آن‌ها نهی کرده است و آن را به‌طور مطلق حرام دانسته است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «از بدگمانی نسبت به دیگران بپرهیزید، چرا که آن حرفی که بر پایه سوءظن و بدگمانی گفته شود، دروغ‌ترین سخنان است، در کارهای آشکار و پنهان مردم کنجکاوی و تجسس نکنید و درباره همدیگر افشاگری نکنید» (منتظری نجف‌آبادی، ۱۴۰۹، ص ۵۴۰). با توجه به موارد مذکور می‌توان چنین گفت که شبکه‌های اجتماعی به دلایل گوناگون اطلاعات مختلفی را از نوجوانان دریافت و آن‌ها را در اختیار مدیران و سایر کاربران قرار می‌دهد. در کنار هم قرار دادن این اطلاعات و واکاوی آن‌ها زمینه تجسس در امور شخصی افراد را فراهم می‌سازد که این عمل موجب نقض حریم خصوصی است.

- **ممنوعیت استراق سمع و بصر:** مفهوم استراق سمع، گوش دادن به سخن دیگری به صورت پنهانی است که از دیدگاه اسلام و نص صریح قرآن، ممنوع و عمل او حرام و گناه است. در تعبیر حضرت محمد (ص) از استراق سمع آمده است: «برای هر عضوی از اعضای بدن آدمی سهمی از زناست، ... و زناى گوش انسان شنیدن سخن مخفیانه است ...» (محدث نوری، ۱۴۰۸، ص ۲۶۹). همچنین استراق بصر نیز به مفهوم نگاه غیرمجاز و پنهانی به هر چیزی است که در قلمروی خصوصی اشخاص قرار می‌گیرد، در حالی که صاحب حریم خصوصی رضایتی بر نظاره دیگری ندارد. پیامبر اکرم (ص) در خصوص نگاه کردن دزدانه و بی اجازه به مکاتبات اشخاص فرموده است: «هر کس به نامه برادر دینی خود نگاه کند مانند این است که به عورت خویش نظر افکنده است» (قمی، ۱۳۶۳، ص ۳۸۹).

در مجموع، با توجه به موارد مذکور در مورد راه‌کار صیانت از حریم خصوص می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که آگاهی نوجوانان از ضرورت‌های قرآنی و تأکیدات پیامبر و ائمه اطهار در این خصوص و جرم بودن نادیده گرفتن قوانین شرعی باعث

می‌شود، این قشر جامعه با احتیاط در شبکه‌های اجتماعی رفتار کنند. در نتیجه در صورت حفظ ارزش‌های انسانی و اخلاقی در شبکه‌های اجتماعی، این فناوری می‌تواند در خدمت رشد و تعالی بشر قرار گیرد.

۴- مدیریت زمان و پر کردن اوقات فراغت

عمر انسان و فرصتی که از جانب خداوند برای زندگی به او داده شده، مهمترین سرمایه حیات اوست. نوجوان نسبت به این سرمایه و هدیه خداوندی مسئولیت دارد و باید پاسخگو باشد، لذا نمی‌تواند به بطالت و بیهودگی سپری گردد. رسول اکرم (ص) فرموده است: «خَلَّتَانِ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فِيهِمَا مَفْتُونٌ: الصَّحَّةُ وَ الْفَرَاغُ» (بیشتر مردم درباره دو خصلت دچار گمراهی و ضلالت هستند؛ یکی در مورد سلامت و صحت و آن دیگر در امر فراغت و بیکاری) (کلینی، ۱۴۰۷، ص ۲۵۲). امام صادق (ع) در تفسیر آیه «... أَوْلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ...» (آیا شما را به اندازه‌ای عمر ندادیم که هر که اهل تذکر و پند شنیدن است در این مدت متذکر شود) (فاطر، آیه ۳۷) فرموده‌اند: این آیه ملامت و سرزنش جوانان غافل است که از فرصت نوجوانی و جوانی خود استفاده نمی‌کنند و به سن هجده سال رسیده‌اند. امام سجّاد (ع) در رساله حقوق خود درباره حقوق فرزندان بر والدین‌شان فرمودند: «حقّ فرزند تو این است که بدانی او از توست و در پسند و ناپسند دنیای زودگذر دنباله‌روی توست و به درستی که تو در تربیت نیکو و راهنمایی به سوی پروردگارش و یاری‌رسانی او در فرمان‌پذیری از خداوند نسبت به خویشتن و حقّ فرزندت پرسیده خواهی شد. پس [اگر وظایف‌ها را به انجام رسانی] پاداش گیری و [چون کم‌کاری کنی] بازخواست شوی» (حرانی، ۱۳۶۳، ص ۴۶۱). در نتیجه والدین باید بدانند که در ایجاد محیطی غنی و اسلامی و بسترسازی آن برای فرزندان‌شان در پیشگاه خداوند مسئولند. با توجه به موارد مذکور می‌توان دریافت که نوجوانان باید برای اوقات فراغت و بیکاری خود برنامه‌ریزی کنند و این مسئولیت والدین آن‌هاست که نگذارند فرزندان‌شان این لحظات گرانبهای عمرشان را بی‌هدف در شبکه‌های اجتماعی بگذرانند.

از اشکال پر کردن اوقات فراغت، شرکت نوجوانان در جلسات قرآنی و دینی مساجد با هدف انجام فرایض، رشد و تربیت مذهبی و تقویت صلح‌رحم و روابط سالم اجتماعی است. آیه ۲۲ از سوره مبارکه محمد چنین می‌فرماید: «فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ». (پس آیا امید بستید که چون [از خدا] برگشتید در زمین فساد کنید و خویشاوندی‌های خود را از هم بگسلید). همچنین در آیه نخست از سوره مبارکه نساء که می‌فرماید: «اتَّقُوا

اللَّهِ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا» (از خدایی که به [نام] او از همدیگر درخواست می‌کنید پروا نمائید و زنه‌ار از خویشاوندان مبرید که خدا همواره بر شما نگهبان است).

شکل سوم مدیریت زمان اوقات فراغت، ورزش کردن است. ورزش‌هایی همچون تیراندازی، اسب‌دوانی، شکار و شنا مورد توصیه دین اسلام است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى وَالِدِهِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ وَالسَّبَّاحَةَ وَالرَّمَايَةَ» (از حقوق فرزند بر پدر آن است که به او نوشتن، شنا و تیراندازی یاد دهد). در حدیثی دیگر آمده است که پیامبر اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - برنامه اسب‌دوانی را در مدینه و در مسافت بین حصبا و مسجد النبی و زیق اجرا نمودند و برای برنده اول و دوم و سوم یک درخت خرما جایزه قرار دادند (علی بن حسام، ۱۹۷۵، ص ۴۴۳). در مجموع پر کردن منطقی اوقات فراغت نوجوانان خصوصاً در تابستان باعث می‌شود آن‌ها زمان بیکاری کمتری برای مشغول شدن در شبکه‌های اجتماعی داشته و در مقابل به فعالیت‌های مفید و اسلامی بپردازند.

۵- تأکید بر عزت نفس و پرورش مهارت‌های مرتبط با آن

عزت در قرآن مخصوص خداوند متعال است و تنها راه کسب عزت نفس، رسیدن به درگاه خدای یگانه است (ایمان) و هر کس خواهان عزت است باید آن را از خدا بخواهد: «مَنْ كَانَ بُرِيدُ الْعِزَّةِ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ مَكْرٌ اُولٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ» (فاطر، ۱۰). از سوی دیگر، پیامبر و مومنان نیز مراتبی از عزت را دارند: «يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا اِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ اِلَيْنَا الْاَذْلَ وَ لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (منافقون، ۸). خداوند در این آیه بر پیوند عزت و ایمان تأکید کرده است و می‌گوید انسان تا وقتی که ایمان دارد، عزت هم دارد. عزت نفس مانع می‌شود که انسان آگاه خود را ارزان بفروشد. کسی که جایگاه خود را بشناسد، هرگز به پستی و حقارت و طمع و ذلت کشیده نمی‌شود و گوهر خود را به تمنیات نفسانی و خواهش‌های مادی نمی‌فروشد (محدثی، ۱۳۸۱، ص ۲۱۱). سرچشمه عزت نفس، خداوند است و هر عزتی از او سرچشمه می‌گیرد: «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ...» (منافقون / ۸)، (و عزت مخصوص خدا و رسول او و مؤمنان است). حضرت علی (ع) فرمودند: «مَنْ اَعَزَّ بِهٖ غَيْرِ اللّٰهِ اَهْلَكَهُ اَلْعِزَّةُ»، (کسی که از طریق غیر خدا به عزت برسد، همان عزت [غیر واقعی] او را به هلاکت می‌رساند). مطابق با آیات و روایات مذکور می‌توان مهمترین راه‌های دستیابی به عزت نفس و پرورش آن را در موارد زیر جستجو کرد:

- **توکل بر خدا:** قرآن کریم می‌فرماید: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا» (فاطر/۱۰)، (کسی که خواهان عزت است، عزت یکسره از آن خداست). با توجه به آیه مذکور می‌توان گفت که هر کس عزت می‌خواهد باید آن را از خداوند متعال طلب کند، زیرا همه عزت مُلک از آن خداوند است و انسان در سایه عبادت و پرستش خدا و تسلیم در برابر او و ایمان و عمل صالح به عزت نفس می‌رسد.

- **تمسک به قرآن:** بنابر آموزه‌های قرآن کریم تمسک به کلام خدا و استمداد از آن عامل عزت و سربلندی است. خداوند متعال می‌فرماید: «فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ» (زخرف/ ۴۳-۴۴)، (آنچه را بر تو وحی شده محکم بگیر که تو بر صراط مستقیمی و این مایه یادآوری (و عظمت) تو و قوم تو است و به زودی سوال خواهید شد).

- **تعامل با مومنان:** قرآن کریم می‌فرماید: «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (منافقون/ ۸)، (و عزت مخصوص خدا و رسول او و مومنان است، ولی منافقان نمی‌دانند). از این رو ارتباط با مومنان که افتخار بندگی خدا را دارند و عزت خویش را از سرچشمه اصلی یعنی خداوند عزیز گرفته‌اند، می‌تواند عامل عزت و مانع ذلت‌پذیری باشد.

در مجموع، با توجه به این مطالب مذکور می‌توان چنین دریافت که باید به عزت و کرامت نفس در تمام سنین به خصوص کودکی و نوجوانی توجه کرد چرا که اساس و شالوده عزت نفس از کودکی ریخته می‌شود و باید در جامعه احترام به همه سنین کودکی تا پیری درونی شده و تبدیل به یک فرهنگ عمومی شود. بر این اساس، به منظور پرورش عزت نفس و مقابله با تنگناهای شبکه‌های اجتماعی توجه به اصول ارزش‌شناختی (مانند تقویت ایمان و تقوا، حفظ و ارتقای کرامت انسانی، تأمین آزادمنشی)، در قالب اهداف تربیتی مانند تقویت اندیشه‌ورزی، تدبیر اخلاقی و تمیز زشتی و زیبایی فعل اخلاقی مورد تأکید است.

خلاصه یافته‌های پژوهش در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

جدول شماره ۱: تجربه دبیران درباره علل گرایش، چالش‌های عضویت و راه‌کارهای پیشنهادی آن‌ها در شبکه‌های اجتماعی

موضوعات فرعی	موضوعات اصلی	موضوعات اصلی	ردیف
قانون‌شکنی	ساخت‌شکنی (هنجارشکنی)	تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی	۱
خشونت و پرخاشگری			
آزادی جنسی و ترویج محتوای مبتذل			
عادی‌سازی روابط نامشروع			
ترویج تجمل‌گرایی			
نقض فضیلت‌های اخلاقی			
روزمرگی و کلیشه‌گرایی			
	اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و دوری از خداوند		
	تجاوز به حریم خصوصی		
	فرهنگ‌سازی استفاده شبکه‌های اجتماعی	راه‌کارهای تربیتی سالم‌سازی شبکه‌های اجتماعی	۲
	تأکید بر نظارت آگاهانه و عاقلانه والدین		
ممنوعیت اشاعه فحشاء	صیانت از حریم خصوصی		
رعایت حقوق هم‌نوعان			
ممنوعیت تجسس در زندگی دیگران			
ممنوعیت استراق سمع و بصر			
	مدیریت زمان و پر کردن اوقات فراغت		

توکل بر خدا	تأکید بر عزت نفس و پرورش آن		
تمسک به قرآن			
تعامل با مومنان			
		بحث و نتیجه گیری	

هدف پژوهش حاضر بررسی تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی مجازی بر نوجوانان و ارائه راه‌کارهای پیشگیرانه مبتنی بر قرآن و احادیث بود. یافته‌های پژوهش نشان داد که فناوری شبکه‌های اجتماعی مجازی به علت خنثی نبودن دارای تأثیرات دوگانه مثبت و منفی است، اگرچه شبکه‌های اجتماعی فرصت‌هایی را در حوزه تربیت نوجوانان ایجاد می‌کند اما استفاده نادرست و غیراصولی از آن و عدم نظارت و مراقبت والدین بر آن‌ها موجب بروز مشکلات و آسیب‌های تربیتی متعددی مانند هنجارشکنی (نظیر قانون‌شکنی، خشونت و پرخاشگری، آزادی جنسی و ترویج محتوای مبتذل، ترویج و عادی‌سازی روابط نامشروع دختران و پسران، ترویج تجمل‌گرایی و مصرف‌گرایی افراطی، نقض برخی از فضیلت‌های اخلاقی و دینی، روزمرگی و کلیشه‌گرایی)، اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی و دوری از خداوند و تجاوز به حریم خصوصی و ... برای نوجوانان می‌شود. این تنگناهای تربیتی شبکه‌های اجتماعی در درجه اول تربیت و اخلاق نوجوانان، سپس نهاد خانواده و در نهایت کل جامعه را درگیر بحران‌های اساسی تربیتی و اخلاقی می‌کند. در نتیجه می‌توان گفت؛ اگر شبکه‌های اجتماعی نتواند همسو با اهداف تربیتی اسلام و آموزش و پرورش به پرورش نوجوانان آگاه، توانمند و مسئولیت‌پذیر بپردازد در آینده قبول صلاحیت‌های آن در اسلام و آموزش و پرورش از سوی نهادهای ذیربط زیر سؤال خواهد رفت. اما فینبرگ (۲۰۰۲) معتقد است همان‌طور که می‌توان قانون را تغییر داد، تغییر فناوری و آوردن شبکه‌های اجتماعی منحصر بفرد و منطبق با اهداف و رسالت‌های اسلام و تربیت اسلامی ممکن است، لذا می‌توان امیدوار بود با اتخاذ تصمیمات صحیح و منطقی از طریق بازاندیشی، اصلاح و باز طراحی شبکه‌های اجتماعی مجازی در جهت تربیت و پرورش اسلامی نوجوانان و نواقص تربیتی آن رفع گردد.

در نهایت می‌توان جنبه نوآورانه این پژوهش را نسبت به پژوهش‌های قبلی در این موضوع دانست که نوجوانان امروز متولدین دهه هشتاد شمسی و پس از آن هستند و این قشر از جامعه، نسلی هستند که چند سال از دوران زندگی خود را

در اینترنت (بازی‌های اینترنتی) و فضای وب و شبکه‌های اجتماعی مجازی گذرانده‌اند و بخشی از شخصیت‌شان در عصر وب^۲ (که از آغاز فعالیت آن سال ۲۰۰۴ است) و شبکه‌های اجتماعی مجازی شکل گرفته است. مطابق با دیدگاه آیدی^۱ (۲۰۰۹) و بونگه^۲ (۲۰۰۳) فناوری شبکه‌های اجتماعی مجازی ممکن است برخی از ابعاد زندگی نوجوانان را به بهای تضعیف برخی ابعاد دیگر تقویت کند. همچنین بر بنیاد دیدگاه فینبرگ^۳ (۲۰۰۲) شبکه‌های اجتماعی ابزاری خنثی نبوده، بلکه ارزش‌ها و فرهنگ‌های خاصی را با خود به همراه دارد و می‌تواند فرهنگ و اعتقادات اسلامی ایران را به چالش بکشد، لذا این پژوهش چنین موضوع مهمی را با محوریت نوجوانان و همچنین استنتاج راه‌کارهای پیشگیرانه با تأکید بر قرآن و احادیث مورد بررسی و کنکاش علمی قرار داد، در حالی که تا کنون چنین پژوهشی صورت نگرفته است

---

1 Ihde
2 Bnge
3 Feenberg

منابع و مآخذ

Holy Quran. (2015). translated by Professor Hossein Ansarian, Qom: Oswe Printing and Publishing. [Persian]

Nahj- ol-Balaghah. (2009). Seyed Sharif Razi, translated by Mohammad Dashti, fifth edition, Tehran: Payam edalat Publications. [Persian]

Aghapour, A. (2009). Disruption in the mass media. Qom: Bureau of Reason: Radio and Television of the Islamic Republic of Iran, Islamic Research Center. [Persian]

Akbari, A; Akbari, M. (2011). Social Pathology, Tehran: growth and development Publications. [Persian]

Alam al-Huda, J; Saleh Sedighpour, B; Balash, F; Arefi, M. (2009). Investigating the Impact of Using ICT on the Moral Attitudes of Middle School Students. Quarterly Journal of Curriculum Studies. Third year, number 12. [Persian]

Ali ebn Hessamaldin al-Hindi, Alla'edin. (1975) Kanz al-Amal fi Sunan al-Aqwal wa al-Afal, Lebanon: Dar al-Kitab al-Alamiya. [Persian]

Bagheri, Kh. (2010). Approaches and Research Methods in Philosophy of Education, in collaboration with Narges Sajadieh and Tayebeh Tavassoli, Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies. [Persian]

Brassai, L; Piko, B. F. & Steger. M. F. (2012). Existential Attitudes and Eastern European Adolescents Problem and Health Behaviors: Highlighting the Role of the Search for Meaning in Life Psychological Record, 62 (4), 719.

Brokers, P. (2016). Building Youth Social Capital through Connected Learning, University of California, Irvine Student Center / Emerald Bay a Wednesday, October 5.

Bunge, M. (2003). Philosophical Inputs and Outputs of Technology, in Philosophy of Technology: The Technological Condition (an Anthology). by Robert C. Scharff, Val Dusek, Blackwel Publisher, pp. ۱۷۲-۱۸۱.

Castells, M. (2007). Communication, Power and Counter- power in the Network Society. International Journal of Communication, Vol. 1, 2007: 238- 266.

Chavoshi, M. S; Keramati Moez, H. (2018). Factors and effects of moral abuse of adolescents on social networks Telegram and Instagram. Journal of Ethical Research, Year 9, Issue 2, Winter: 105-121. [Persian].

Daram, A. (2013). Virtual Social Networking Facilities in Creating Educational Transformation with Emphasis on the Goals of the Transformation Document”, Fourth Conference of the Iranian Philosophy of Education Association, Mashhad, Ferdowsi University of Mashhad. [Persian].

Dickinson, J. E; Filimonau, V; Hibbert, J. F; Cherrett, T; Davies, N; Norgate, S; Speed, C & Winstanley, C. (2016). Tourism communities and social ties: the role of online and offline tourist social networks in building social capital and sustainable practice", JOURNAL OF SUSTAINABLE TOURISM: 163- 180.

Dreyfus, H. (2009). On the internet: Thinking in action (2nd ed.). New York: Rout ledge.

Ebn Babawiyah, M.A. (1983). Uyun akhbar al-Rida (AS), Tehran: Jahan Publishing. [Persian].

Feenberg, A. (2002). Community technology and democratic rationalization. The information society. No 18, Pp181-192.

Giddens, A. (2008). Modernization and Identification, translated by Nasser Mowaffaqian, Tehran: Ney Publications. [Persian].

Gholizadeh, A; Zamani, A. (2017). Qualitative study of the challenges of mobile social networks in the lives of users, Media Quarterly, Vol. 28, No. 1, 106: 103-120. [Persian].

Gripenberg, P. (2005). ICT and the shaping of Society: Exploring human- ICT relationships in everyday life". (ph, D. thesis). Helsinki: Edita prima Ltd.p 2.dia. Business hori- zone, 53 (1), 2005: 59- 68.

Haddad, W. D; Draxler, A. (2005). Technology for training: capabilities, parameters and perspectives, translated by Mohammad Reza Sarkar Arani and Ali Reza Moghadam, Tehran: Ney Publishing. [Persian].

Halvani, H.M. (1988). Nazha Al-Nazar and Tanbih Al-Khater, Iran: Qom: Imam Al-Mahdi School (AS). [Persian].

Harrani, H. A. (1984). Tuhaf al-uqul, Qom: community teachers. [Persian].

Horre-Ameli, M. (1989). Shiite means. Qom: Al-Bayt Institute (AS). [Persian].

Ihde, D. (2009). Technology and science, in: Olsen, J.K.B., Pedersen, S.A. & Hendricks, V.F. (Eds): A Companion to the Philosophy of Technology, Chichester: Wiley-Blackwell, pp. 51-60.

Iman, M. T. (2011). Paradigmatic foundations of quantitative and qualitative research methods in humanities, Tehran: Hozeh and University Press. [Persian].

Kharazmi, Sh. (2011). "Human affairs in cyberspace." A collection of cyberspace articles on moral, legal, and social considerations. Younes Shokrkah. Tehran: Tehran University Press: 33-45. [Persian].

Kolaini, M.Y. (1407). Al-Kafi, Fourth Edition, Tehran: darolketaaboleslamia press. [Persian].

Kurtz, P.(1994). Toward a new enlightenment. transaction publication.

Majlisi, Mohammad Baqir (1984). Baharalanwar. Beirut: Dar Ahya Al-Torath Al-Arabi. [Persian].

Makarem Shirazi, N. (1995). Sample Interpretation, Tehran: Islamic Library.

Maleki, Hassan (2016). Curriculum planning (practice guide). Tehran: Payame Andisheh Publications. [Persian].

Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. Handbook of adolescent psychology, 9, 159- 187.

Mesh, G. S; Talmud, I. (2015). Digital Adolescents: The Social World of Adolescents in the Information Age, translated by Ismail Saadipour (Biabangard) and Mina Azarnoush, Tehran, Roshd Publications. [Persian].

Mohaddes Nouri, M. H. (1989). Mustadrac al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il, Beirut: Al-Bayt Institute (as). [Persian].

Mohaddesi, J. (2002). Social ethics. Volume 3, Qom: Bustan Ketab Institute (Islamic Propaganda Office Publications). [Persian].

Mohammadi Reyshahri, M. (2005). Mizan Al-Hikma, Hamid Reza Sheikhi, Qom: Dar Al-Hadith. [Persian].

Mohkamkar, I; Hallaj, M. M. (2013). Virtual Space, Dimensions, Features and Functions in the Field of Identity with a Focus on Virtual Social Networks", Quarterly Journal of Knowledge, Volume 23, Number 201, Shahrivar (Journal of Philosophy of Ethics): 63-82. [Persian].

Montazery najafabadi, H. A. (1989). Derasat fi valayat Al faqih wa fiqhe al daulat al Islamiya. Second Edition, Qom: Tafakor Publishing. [Persian].

Mousavi, A; Alasti, S. (2016). Social networks and human privacy. Quarterly Journal of Culture Strategy, No. 34, Summer: 63-89. [Persian].

Nabaviyan, S. M. (2016). Freedom in Islam, Index of Religious Knowledge, Issue 1: 9-54.

Nazari, M. (2015). Pathology of the Role of Using Social Networks in the Quality of Religious Education for Secondary School Students in the Eleventh District of Tehran in the Academic Year of 2014-2014, M.Sc. Thesis: Dr. Zohreh Esmaili, Payame Noor University. [Persian].

Qomi, A. (1984). Safenatol behar va madinatol hekame val asar. Tehran: Farahani. [Persian].

Sarukhani, B. (1999). Research Methods in Social Sciences, Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [Persian].

Tabatabai, S. M. H. (1984). Al-Mizan Fi Tafsir Al-Quran, translated by Nasser Makarem Shirazi (and others), second edition, Tehran: Raja Cultural Publishing Center: Amir Kabir. [Persian].

Toprak. E., Özkanal. B., Aydin. S. (2010). Ethics in E-Learning, TOJET. The Turkish Online Journal of Educational Technology, April, 9 (2): 78-86.

Turkle, S. (2011). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. New York: Basic Books, January.

The educational bottlenecks of virtual social networks on adolescents and its preventive strategies with emphasizing the educational teachings of the Qur'an and hadiths

Amir Moradi¹, Susan keshavarz², Mohsen Kordlou³

Abstract

Today, with the expansion of the Internet and social media, new educational environments have emerged and expanded the names of social networks which has attracted adolescents due to their unique features and capabilities. Because technology is not neutral, adolescents with numerous educational opportunities and dilemmas by social networks are faced. Therefore, the purpose of this study is to study the educational bottlenecks of social networks on adolescents and providing preventive strategies with emphasizing the educational teachings of the Qur'an and hadiths. The method of this study is qualitative and descriptive-analytic (qualitative content analysis) and inference of practical analogy. Findings of the research showed; educational bottlenecks of social networks on the education of children and adolescents, including breaking the norm (such as breaking the law, violence and aggression, sexual freedom and the promotion of abusive content, the promotion and normalization of the illegitimate relations of girls and boys, promotion of luxury and extreme consumerism, violating some ethical and religious virtues, routine and stereotypes), addiction to social networks and away from god and violation of privacy. Also, culturalize, Promoting Conscious parental supervision, protect privacy, fill leisure time and emphasize the importance of self-esteem and breeding its skills is a suggested solution which leads to the study of the Qur'an and traditions to reduce the negative effects of our social networks.

Keywords: Educational Bottlenecks, Virtual Social Networks, Education, Adolescents, Quran, hadith.

1. PhD student Philosophy of Education, Faculty of Education and Psychology, Kharazmi University of Tehran, School counselor and lecturer of Farhangian University of Kermanshah

2. Associate Professor of Philosophy of Education, Faculty of Education and Psychology, Kharazmi University of Tehran

3. PhD student Philosophy of Education, Faculty of Education and Psychology, Kharazmi University of Tehran, School counselor and lecturer of Farhangian University of Karaj